

article

nummer 07 | november 2011

HET HUIS

In Weelde baden

Op en onder de daken van huizen

Vanaf de bank naar het water staren

De WC, een kunstwerk op zich

Tracey Emin deelt het bed met iedereen

In Arnhem staat een huis

Het huis is te klein

In weelde baden

De ontwikkeling van *de badkamer* in het Nederlandse interieur

Natasja Hogen De Franse Revolutie aan het eind van de achttiende eeuw leidde tot vele maatschappelijke veranderingen. Een van deze was het denken over gezondheid en hygiëne. Een direct gevolg daarvan was de opkomst van de moderne badkamer: een nieuw vertrek in het woonhuisinterieur specifiek bedoeld voor lichamelijke verzorging.

Al ver voor deze tijd kenden vele samenlevingen een bloeiende badcultuur. De Egyptenaren, gevolgd door de Grieken en de Romeinen, beschikten over uitgebreide thermencomplexen en ook in het eigen woonhuis waren baden aanwezig.¹ In de derde eeuw na Christus raakten deze thermencomplexen echter in verval. Veel openbare badhuizen waren veranderd in bordelen en werden op last van de Kerk gesloten. Tot omstreeks 1100 nam het bad een weinig prominente plek in het dagelijks leven in, maar vanaf de twaalfde eeuw werden openbare badhuizen heropend en werd in het woonhuis weer met enige regelmaat gebaad in tobbes en zitbaden.² In de zestiende eeuw verdween deze hernieuwde badcultuur echter volledig. Baden werd vanaf dit moment juist gezien als schadelijk voor de gezondheid en het losse sanitair verdween uit de woning. Vuil zou de huid beschermen en men reinigde zich alleen door het wassen van kleding.³

SCHOON EN NET

Aan het eind van de achttiende eeuw was de algehele volksgezondheid zorgwekkend en ontstond onder hygiënisten het besef dat juist de slechte woonomstandigheden en de omgang met vuil hieraan ten grondslag lagen. Dit leidde in de tweede helft van de negentiende eeuw tot diverse initiatieven om deze problematiek aan te pakken, zowel vanuit de overheid als ook particulieren. Het resultaat was de aanleg van collectieve nutsvoorzieningen, zoals het rioleringsstelsel en het waterleidingnet.⁴ 'Zuiverheid' werd een belangrijke waarde, hoewel dit begrip niet voor iedereen dezelfde betekenis had. Voor de welgestelden had zuiverheid voornamelijk te maken met uiterlijk vertoon, terwijl voor de lagere klassen de nadruk vooral lag op het voorkomen en bestrijden van ziektes.

In de negentiende eeuw werd men daarnaast veel terughoudender ten opzichte van intieme handelingen, zoals de stoelgang en persoonlijke hygiëne. Waar men aanvankelijk weinig moeite had de behoefte te doen in

het openbaar en zich niet of nauwelijks wuste, groeide nu een gevoel van schaamte en de wens om privacy. Hieraan ten grondslag lag, volgens socioloog Norbert Elias (1897-1990), de toenemende urbanisatie. Mensen gingen dichter op elkaar leven, waardoor het netwerk van sociale betrekkingen groeide en tegelijkertijd het individu steeds belangrijker werd.⁵ De behoefte om de persoonlijke levenssfeer meer af te schermen nam hierdoor toe. Naast dit maatschappelijk besef was bovendien de toename van welvaart van belang; de stap van gemeenschappelijke sanitaire voorzieningen, zoals openbare badhuizen, naar privévoorzieningen kon alleen worden gemaakt bij voldoende financiële draagkracht van het individu. De voortschrijdende techniek en de aanleg van collectieve nutsvoorzieningen maakten het tenslotte mogelijk om deze nieuwe ideeën daadwerkelijk in het woonhuis te verwezenlijken. Desondanks was de badkamer lange tijd alleen bereikbaar voor het hof en de welgestelden. Daarom zijn in vorstelijke paleizen, op kastelen en buitenplaatsen en in de woonhuizen van de nieuwe rijken in de stad, zoals handelaren en industriëlen, de eerste moderne badkamers terug te vinden. Dit had te maken met de hoge kosten van de aanleg van een badkamer en de status die de eigenaar zichzelf toekende. Bij de lagere klassen duurde het nog lang voor het nieuwe gezondheidsdenken onder de bevolking doordrong en er op grote schaal het nut van werd ingezien.⁶

EEN NIEUWE RUIMTE IN HET WOONHUIS

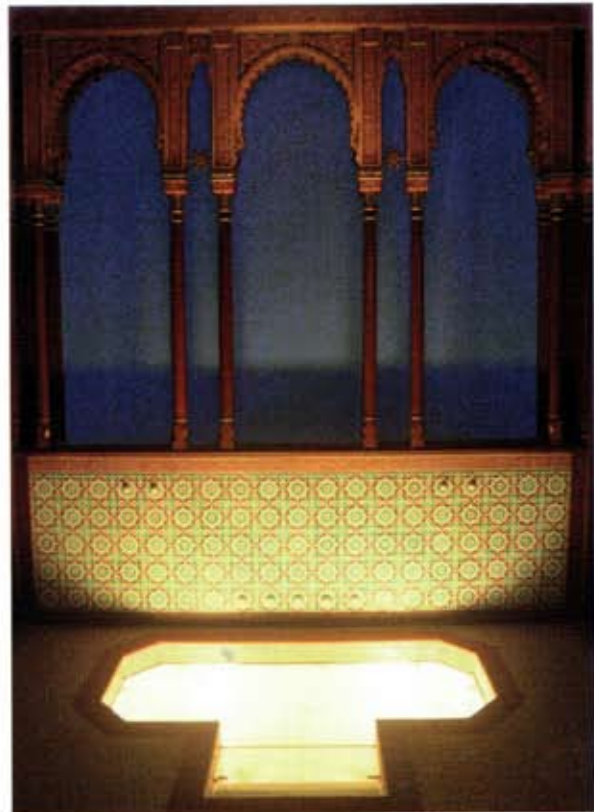
De badkamers die rond het begin van de negentiende eeuw werden aangelegd waren verlengstukken van de slaapkamer en vaak rijk gedecoreerd. Het losse sanitair dat voorheen stond opgesteld in de slaapkamer of keuken, zoals kamergemakken, heupbaden en wastafels voorzien van lampetstellen, kreeg in de nieuwe ruimte een vaste plaats, aangesloten op een afvoer en een waterleiding.⁷ Vanaf het begin van de twintigste eeuw be-

Afb. 1 Badkamer voor barones Johanna van Westreenen op kasteel Heeze, 1797, Heeze.

schikten ook de meeste herenhuizen over een badkamer, meestal voorzien van een bad en geiser, een spoeltoilet en een wastafel. Hierbij vormden hotelbadkamers een belangrijke inspiratiebron. Buitenlandse, maar ook enkele Nederlandse hotels boden namelijk al vanaf omstreeks 1860 badkamers aan voor hun hotelgasten. Wat de reizigers aantreffen tijdens hun reizen wilden zij graag ook thuis verwezenlijkt zien.⁸

De badkamer vormde een geheel nieuw vertrek in het woonhuis. Haar afmeting en positie hingen samen met de levensstijl, de sociaaleconomische status en de gezinssamenstelling van de gebruikers. Aanvankelijk werden de meeste badkamers ingepast in de plattegrond van een bestaand woonhuis, in restructies of een slaapkamer die voor dit doel werd opgeofferd. Uit standsbesef werd de badkamer meestal gesitueerd op de verdieping, bij de slaapkamers. Zo werd de privacy van de gebruikers zoveel mogelijk gewaarborgd. De positie van de badkamer werd daarnaast beïnvloed door de bouwregelgeving, de benodigde installatietechniek, het gebruik van de ruimte en de bezonning van het woonhuis, waardoor de badkamer op een ondergeschikte plaats werd gesitueerd ten opzichte van de verblijfsruimtes. Het vertrek zelf werd meestal ingedeeld in verschillende zones: een zone bedoeld voor handelingen die te maken hadden met reinigen, zoals het bad, de douche en de wastafel, en een zone bedoeld voor handelingen die te maken hadden met de stoelgang, zoals het toilet en het bidet. Deze indeling kwam met name voort uit hygiënische overwegingen. Ook werd de ruimte vaak opgedeeld in compartimenten, zodat deze door meerdere mensen tegelijkertijd kon worden gebruikt.⁹

Afb. 2 Moorse badkamer in het woonhuis van tabakshandelaar Jacob Nienhuys, naar ontwerp van Abraham Salm, 1888, Amsterdam.

FUNCTIE BOVEN VORM

De badkamer vormde samen met de keuken de verpersoonlijking van het moderne wonen. Ze was boven alles functioneel en hierdoor niet direct te koppelen aan een stijl.¹⁰ Dit hield echter niet in dat er geen aandacht werd besteed aan de vormgeving. Aanvankelijk werd het sanitair vaak verhuld door de toepassing van zeer uitbundige decoratie of zware houten ombouwen. Deze moesten het sanitair zoveel mogelijk op normale meubelstukken laten lijken om zo de associatie met vuil en ontlasting te vermijden. Traditionele motieven, afkomstig uit de heersende populaire interieurstijlen, werden in de badkamer losjes toegepast waardoor moderne elementen makkelijk in het decoratiepatroon konden worden opgenomen. Als inspiratiebron diende vaak de Romeinse badcultuur, zoals te zien in de badkamer op Kasteel Heeze uit 1797 (afb. 1). Hier komt het thema tot uiting in de pilasters en het stucwerk, geschilderd marmer en een op het behang geschilderde afbeelding van een Romein op een strijkar, voortgetrokken door twee paarden. Ook de Oosterse badcultuur was een populair thema. De badkamer in het Amsterdamse woonhuis van tabakshandelaar Jacob Nienhuys (1836-1928) uit 1888 is rijkelijk gedecoreerd met houtsnijwerk voorzien van oosterse motieven, hoefijzerbogen en tegelmozaïek (afb. 2). Veel badkamers werden daarnaast gedecoreerd met florale, pastorale en aan de zee gerelateerde motieven.

De vorm van het sanitair en de afwerking van het vertrek werden voornamelijk bepaald door het gebruik, de beoogde hygiëne en de techniek, wat tot uiting kwam in een transparante en gestroomlijnde vormgeving en een

Afb. 3 Badkamer voor Anton Krölller-Müller in jachthuis Sint Hubertus, naar ontwerp van Hendrik Petrus Berlage, 1914, Hoenderloo.

nadruk op gladde, niet-poreuze materialen. Doordat de badkamer veelal als modern element werd ingepast in een bestaand woonhuis met een traditioneel negentiende- of begin twintigste-eeuws interieur vormde de badkamer vaak een tijds capsule in het woonhuis. Vanaf de jaren twintig van de twintigste eeuw valt de invloed van de geschiedenis echter weg. Een kaal en sober interieur was niet langer het toonbeeld van armoede, maar van vooruitstrevendheid.¹¹ De functionele en hygiënische badkamer bereikt zijn ultieme vorm vanaf 1910: steriel en functioneel, maar eveneens een toonbeeld van goede smaak wat tot uiting kwam in een rijke vormtaal en uitbundig kleurgebruik. De badkamers in het jachthuis Sint Hubertus in Hoenderloo, naar ontwerp van H.P. Berlage (1856-1934) uit 1914, zijn hiervan een goed voorbeeld. De badkamers zijn uitgevoerd in verschillende kleurstellingen, zoals geel, in het geval van de badkamer van Anton Krölller-Müller (1862-1941), wit, of een lichte blauw-groene kleur voorzien van felle accenten als zwart, rood en donkergroen (afb. 3). De toegepaste materialen en het sanitair zijn alle industrieel vervaardigd, met uitzondering van de cassetteplafonds, waar ook de ventilatievoorziening in is verwerkt. Bijzonder aan deze badkamers zijn bovendien de vele vaste accessoires die in de badkamers zijn verwerkt, waaronder de kleine wasbakjes boven de baden, bedoeld om het ergste vuil weg te wassen en zo het badwater niet te vervuilen. Ook de badkamer op Huis Singraven in Denekamp uit 1922, kundig gekoppeld aan een negentiende-eeuwse stijkkamer, is hier een goed

Afb. 4 Badkamer in Huis Singraven, ca. 1922, Denekamp.

voorbeeld van (afb. 4). Deze badkamer is veel eenvoudiger afgewerkt, met geel keramisch tegelwerk, en is verder niet gedecoreerd. In het huis is een tweede badkamer aanwezig, uitgevoerd in blauw tegelwerk en – heel bijzonder voor deze tijd – een aparte doucheruimte aan de hal.

Aan het begin van de twintigste eeuw groeide de markt voor woninginrichting explosief. Steeds meer sanitair en afwerkingsmaterialen werden machinaal vervaardigd, wat de prijs verlaagde en het beschikbare assortiment vergrootte. Vanaf dit moment werd de aanleg van een badkamer ook bereikbaar voor grote delen van de middenklasse. De badkamer in Huis Hildebrand te Blaricum uit 1935, naar ontwerp van Gerrit Rietveld (1888-1964), is hier een goed voorbeeld van (afb. 5). De badkamer is sober afgewerkt met een granito vloer, eenvoudig wit tegelwerk en gestandaardiseerd sanitair. De lagere klassen moesten het echter nog tot na de Tweede Wereldoorlog stellen met een wasteil of provisorische douches in de keuken. In de naoorlogse volkswoningbouw werd voor het eerst ook voor hen een badruimte standaard in het woonhuis opgenomen, meestal voorzien van een lavet of een eenvoudige douche. Een voorbeeld hiervan is de badkamer in een modelwoning uit 1962 in Amsterdam-Osdorp (afb. 6). De badkamer is gesitueerd tussen de keuken en de hal en vormt in wezen een bijkeuken. In de badkamer is een diepe kuip aanwezig die functioneert als wastafel, waar ook kleding in kon worden gewassen, en een eenvoudige douchehoek. De eenvoudige afwerkingsmaterialen zijn vooral om economische redenen gekozen. In 1964 be-

Afb. 5 Badkamer in Huis Hildebrand naar ontwerp van Gerrit Rietveld, 1935, Blaricum.

schikte pas tweederde van de Nederlandse huishoudens over een badkamer.¹² Vanaf de jaren tachtig is de badkamer echt voor iedereen bereikbaar en zijn alle functionele behoeftes van de gebruikers vervuld. Net als ten tijde van het ontstaan van de badkamer in de achttiende en negentiende eeuw is de badkamer nu wederom een statussymbool aan het worden: aan het sanitair en de afwerking van het vertrek wordt steeds meer geld uitgegeven. Waar de moderne badkamer ooit begon als een functionele ruimte bedoeld ter bevordering van de hygiëne, draait het in de badkamer tegenwoordig vooral om luxe en ontspanning.

Natasja Hogen (1982) studeerde Bouwkunde aan de Hogeschool van Amsterdam en Architectuurgeschiedenis aan de Vrije Universiteit waar zij in 2011 de Master afrondde met een scriptie over de ontwikkeling van de moderne badkamer. Inmiddels werkt zij als zelfstandig architectuurhistorica en bouwkundige.

- 1 A. Kira, *The Bathroom*, New York 1967, p. 12.
- 2 E. Canter Cremer-van der Does, *Het bad*, Bussum 1965, p. 28; L. Wright, *Clean and Decent. The fascinating history of the bathroom and the w.c.*, Londen, 1961, pp. 24, 34.
- 3 D. Eveleigh, Bogs, *Baths and Basins. The story of domestic sanitation*, Stroud 2003, p. 62.
- 4 H.W. Lintsen e.a., *Geschiedenis van de techniek in Nederland 1800-1890, deel II. Gezondheid en openbare hygiëne*, Zutphen 1993, p. 47.
- 5 Kira, 1967, p.6.

- 6 N. Hogen, *In weelde baden. De ontwikkeling van de badkamer in het Nederlandse interieur*, Amsterdam 2010, doctoraalscriptie.
- 7 W. Fock e.a., *Het Nederlandse interieur in beeld 1600-1900*, Zwolle 2001, p. 344.
- 8 B. Bryson, *Een huis vol. Een kleine geschiedenis van een dagelijks leven*, Amsterdam 2010, p. 397.
- 9 Hogen, 2010, pp. 24-36.
- 10 W. Rybczynski, *Home. A short history of an idea*, Londen 1987, p. 175.
- 11 J. Huisman e.a., *Honderd jaar wonen in Nederland 1900-2000*, Rotterdam 2006, p. 69.
- 12 I. Montijn, *Huis en haard. Monumenten van het wonen*, Amsterdam 2001, p.86.

Afb. 6 Badkamer in instructiewoning in Amsterdam Osdorp, 1962, Stadsarchief Amsterdam.